

Martha Lampland: The Value of Labor. The Science of Commodification in Hungary, 1920–1956.

The University of Chicago Press, Chicago–London, 2016. 330 oldal.

Martha Lampland monográfiája a mezőgazdasági munka kommodifikációjának történetén keresztül a tudományos tudás, a modernizációs törekvések és a gazdaságpolitikai döntések metszéspontjairól s ezek 20. századi magyar történelemben játszott szerepéről szól.

A szerző Magyarországon is elérhető, fogalmi kereteit tekintve azonban a hazai történetírás számára újrafelfedezésre váró, két évtizeddel korábbi munkája, a *The Object of Labor. Commodification in Socialist Hungary*,¹ az államszocialista termelőszövetkezetekben végzett munkáról szóló antropológiai tanulmány volt, amely alapvetően az osztálykülönbségek és a kollektivizáció mindennapi kölcsönhatását kutatta a vidéki Magyarországon. Lampland 2016 őszén megjelent könyve annyiban folytatása az előző kutatásnak, hogy egy abban felmerült ellentmondásra, a munka értékével kapcsolatos attitűdben tapasztalt generációs különbségre keres választ. A használt módszerekben is van folytonosság, hiszen a könyv 1945 utáni időszakra vonatkozó forrásbázisát olyan regionálisan specifikus levéltári adatgyűjtés szolgáltatta, amely antropológiailag értelmezhető esetekre irányult. Az *Object of Labor*-hoz képest jelentős módszertani válto-

zást a közgazdaság performativitásával, valamint a tudományos közösség szerepeivel kapcsolatos gondolkodás központba helyezése hozott. Előbbi azt jelenti, hogy a közgazdaság-tudományi gondolkodás visszahat a valóban létező világra, míg utóbbi „Science and Technology Studies” néven ma már önálló tudományág, s Lampland a University of California, San Diego, Science Studies programjának vezetője. Lampland érdeklődésének formálódását és egyben az új kötet előmunkálatait itthon kevés, globálisan azonban jelentős figyelmet kapott tanulmányok jelezték, amelyek egyben nem részei a most bemutatandó kötetnek.²

A *The Value of Labor* döntően – címéből adódóan – 1920 és 1956 közötti kronológiai egységben gondolkodik, de természetesen adott esetben előkerülnek korábbi és későbbi események is. Szűken értelmezve, a kötet egy kudarctörténetet mutat be, hiszen a munkaegység-alapú gazdálkodás több

¹ Lampland, Martha 1995: *The Object of Labor. Commodification in Socialist Hungary*. The University Press of Chicago, Chicago–London.

² Lampland, Martha 2009: *Classifying Laborers. Instinct, Property, and the Psychology of Productivity in Hungary (1920–1956)*. In: Lampland, Martha – Star, Susan Leigh (eds): *Standards and their Stories. How Quantifying, Classifying and Formalizing Practices Shape Everyday Life*, Ithaca, 123–142; uő 2011: *The Technopolitical Lineage of State Planning in Mid-Century Hungary (1930–1956)*. In: Hecht, Gabrielle (ed.): *Entangled Geographies. Empire and Technopolitics in the Global Cold War*. Boston, 155–184.

évtizedre visszanyúló előzményeit, 1951-es bevezetésének körülményeit és 1958-ra lényegében bekövetkező bukásának kontextusát elemzi. A munkaegység részleges továbbélésének és jelentésváltozatainak későbbi történetéért az olvasónak az *Object of Labor*hoz kell nyúlnia.

Jelen kötetben a szerző abból az alapállásból indul ki, hogy a magyar mezőgazdaságban a 20. század első felében nem volt valódi bérmunkaerő-piac, a munka azonban mégis áru volt, és 1945 után is az maradt. Lampland érvelése szerint a vizsgált korszakban azért létezhetett kommodifikáció piac nélkül is, mert az áruvá válás infrastruktúráját egy sokszereplős kölcsönhatás adta, amelynek tényezői a tudományos üzemirányítás szakemberei, kísérletek, kutatóintézetek, az ő rezsimen belüli szerepeik, e gondolatok bürokratizálása, és ez utóbbinak a vidéki lakosság gondolkodására gyakorolt hatása. Az infrastruktúra kommodifikációban játszott szerepéből folytonosságok is következnek: a német tudományos munkaszervezés recepcióján alapuló, elméleti és tapasztalati tudás egyes kutatóintézetekben tovább élt, illetve Nagy Imre agrárprogramjának keretében újjáéledt, s ez alapján tudott a pártállami vezetés bevezetni a Szovjetunióban használttól eltérő számítási módokat. Lampland a magyarországi szövetkezetekben bevezetett munkaegységet a 20. században világszerte jelen lévő racionalizálási törekvések specifikus formájának látja. Ez a nézőpont a modernizáció keretében kifejtett központosított erőfeszítések, az új rendszer bevezetését övező tárgyalásos folyamatok, a reprezentáció, az intézményépítés, a konfliktus és

a revízió folyamatát hangsúlyozza a végpontok vizsgálatával szemben. A szerző a mezőgazdasági munkafolyamatok formalizálásához kötődő új rutineljárásokat, és ezek internalizálását kulcsfontosságúnak látja a pártállami társadalmi formáció kialakulásában. Ebben a keretben az 1950-es évek első felében a kulácfogalom kialakításával járó erőszak lerombolta annak lehetőségét, hogy a munkaegység-alapú mezőgazdaság működjön. A Nagy Imre-féle újratervezés idején a szövetkezetekből való tömeges kilépés következtében kialakuló vagyoneelosztási jogviták ugyanakkor olyan stabil és legitimnek tekintett vidéki pártállami bürokráciát és értékszámítási eljárásokat hívtak életre, amelyek a korábbi években nem léteztek.

A kötet nyolc fejezete döntően egy kronológiai pont, 1945 mentén tagolódik két nagyobb egységre. Az első fejezetek célja az, hogy orientálják az olvasót a két háború közötti Magyarország agrárviszonyai, valamint agrárgazdasági gondolkodása tekintetében. Az 1945 utáni évekkel kapcsolatos elemzéssel ellentétben ez a kép nem megyei levéltárakban megfigyelt lokális esetekre támaszkodik. Az első fejezet döntően szociográfiák, míg a második szaklapok, elsősorban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület lapjában, a *Köztelek*ben közölt tanulmányok olvasatára épül. Az első fejezetből képet kapunk ugyan a vidéki lakosság depriváltságáról, valamint a földosztással kapcsolatos elvi álláspontokról, azonban számos, a két világháború közötti időszakban releváns együttállás kimaradt a látószögből. Ilyen az állam kiterjeszkedése az 1930-as években, s ezzel összefüggésben, a gazdaság- és szociálpolitika antisze-

mita jellege.³ A kutatással eltöltött évek számából kiindulva ezt minden bizonynyal a közönség, illetve a kiadó igényei indokolják, és nem a tudás hiánya.

A könyv első részének egyik legfontosabb állítása, hogy a cikkeket író szakemberek kisebbségben és gyenge érdekérvényesítő helyzetben voltak. Önmagában az, hogy a megszólalók a korszak egyik, az állammal folytonos kommunikációban álló egyesületének lapjában írnak, inkább cáfolná a felvetést. Ezért a felvonultatott szereplők nagy száma ellenére a beszélők helyzetével kapcsolatban marad bizonytalanság: nem mutatkozik meg tisztán, hogy kik voltak azok, akik az 1950-es években szerepet kaptak a munkaegységgel kapcsolatos elméleti munkában. Ezt a hiányt magyarázza Lampland bevezetője, miszerint az első fejezetek levéltári bázissal kapcsolatos döntését meghatározta, hogy a releváns kutatóintézetek iratanyaga nem volt fellelhető, s így nem lehetett esettanulmány-szerűen kibontani a tudósi-szakértői szerepeket, valamint a kutatások, megfogalmazott állítások és igények folytonosságát.⁴

³ Lásd Szikra Dorottya 2008: A szociálpolitika másik arca: fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. *Századvég* (13.) 48. 39–79; valamint Ungváry Krisztián 2016: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon*. Budapest, 129.

⁴ Ugyanakkor a recenzió írásakor már elérhető két kötet, amely a társadalomkutatói gondolkodás és annak folytonossága szempontjából releváns: Bartha Ákos 2017: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. Budapest; Papp Gábor 2017 (szerk.): *Értelmiségi válaszutak 1945 után: Egy akadémiai ülészakas előadásai*. Budapest.

A harmadik és az ezt követő fejezetek invenciózusak, és új eszközök sorát kínálják a magyarországi történészek számára. A harmadik fejezet (*Formalizing practices*) azokat a transzformációkat veszi sorra, amelyek a kommodifikációhoz szükségesek, és ezzel fontos szempontrendszer nyújt a kutatóknak. A szerző célja a következő: „A munkatudomány munkáját írom le: azt, ahogyan standard mértékeket alkot a munkavégzésről és a munkateljesítményről és ahogyan a munka költségei kiszámításának helyes módjait definiálja főként olyan komplex számításokon keresztül, amelyek a munkaszerződésekben megjelenő javakat és szolgáltatásokat az elemzés mérhető egységeivé alakítják” (77).

Az első és a második rész közötti átmenetet a pénzhasználat 20. századi bizonytalanságait hangsúlyozó negyedik fejezet biztosítja. Ez nem új alap kutatás eredménye, a meglévő munkákra építve hívja fel a figyelmet arra, hogy a 20. századi Magyarországon számos olyan többéves periódus volt, amikor a pénz nem volt megbízható vagy komolyan vehető csereszerszöz. Ez a nyomaték főként a nyolcadik fejezet tükrében nyeri el értelmét, miszerint mennyiben volt magától értetődő, hogy a mezőgazdaságban dolgozók a munkával töltött idő vagy teljesítmény alapján álló pénzbeli kifizetést preferálták, s egyáltalán mennyiben volt a munkaegység-alapú elszámolás a pénzalapú gondolkodás irányába tett lépés. Ez a fejezet akár önálló kötet problémafelvetése is lehetne.

A kötet második részének első logikai egysége azt a feszültséget hangsúlyozza, amely a mindenre kiterjedő,

még a háborús kötött gazdálkodásnál is jelentősebb adatfelhalmozást igénylő tervgazdálkodás és az értelmiségellenes attitűddel terhelt lusztrációs törekvések között fennállt. Lampland aláhúzza, hogy a számítások és annak módosításai intézményes kutatásokat igényeltek, s ezeken belül 1953-tól megfigyelhető volt az 1945 előtti karrierutak újraindulása, illetve az 1945 után burzsoának bélyegzett statisztikai tudás értékének újrapozicionálása. A desztalinizáció kezdeti időszaka ugyanakkor a munka kommodifikációja szempontjából egyszerre jelentett váltást és folytonosságot: folytatódott, igaz, jobb minőségűvé vált a munkaegység-számítás bevezetése. Lampland megfigyelései alapján folytonosság van az 1930-as és az 1950-es évekbeli, valamint talán a még későbbi szakértői szerepek között. A szakértők ugyanis a modernizáció sikere és a tudástermeléssel összefüggő intézményszervezés közötti összefüggést hangsúlyozva léptek fel.

A szakértői tudás történetének elemzését Lampland a kulákfogalom megalkotásával kapcsolatos erőszakhullám és a szövetkezeteken belüli konfliktusok három megyére, Győr-Moson-Sopronra, Zalára és Hajdú-Biharra kiterjedő levéltári kutatásával ötvözi. Ez a módszer rímel a fiatalon elhunyt brit történész, Mark Pittaway gyakorlatára, és ez valószínűleg nem véletlen egybeesés eredménye.⁵ A mikro- és a makroszint összekapcsolása a történettudomány és különösen a szövegalkotás egyik állandósult problémája.

Lampland, mint ahogy korábban Pittaway is, sikerrel kapcsolja össze a kettőt, és ezzel új lendületet visz a szöveg egészébe.

A záró fejezet a helyi történetekre építve az 1953–1955 közötti időszak változásait kontextusba helyezve, érvel amellett, hogy a „[...] munkatudományi képletek és a munkaérték mértékegységei csak egy bizonyos kontextusban nyernek értelmet; ezek olyan mérőszámok voltak, amelyek helyi viszonyok között konkrét célok érdekében beszéltek. A számok nem elidegenedett számok voltak egy lapon, hanem kövér számjegyek, amelyek érdekeket szolgáltak. Ez azt is jelentette azonban, hogy az elegáns munkaérték-számítások nem állhattak meg önmagukban: szükségük volt intézményes testületek támogatására, amelyekkel közös érdekeik voltak és amelyek növelték kapacitásukat e cél elérése érdekében.” (273.)

A konklúzió a bevezetőhöz hasonlóan lendületes és összefogott, s megkönnyíti mind a köteten belüli tájékozódást, mind a további kérdések formálását. Ugyanezt a folyamatot segítik a kötet végén az átláthatóan rendszerezett levéltári források és a mutatók, valamint az is, hogy a *The Value of Labor* e-book-formátumban is elérhető. Összességében Martha Lampland munkája azon monográfiák körébe tartozik, amelyek Magyarországot helyezik a tudás-előállítás és modernitás történetének térképére úgy, hogy közben kevésbé ismert szereplők hangját teszik hallhatóvá.

Balogh Róbert

⁵ Pittaway, Mark 2012: *The Workers State: Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. The University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2012.